

**TRANSGUMANIZM INSONPARVARLIK AN'ANASIGA
FALSAFIY VA SIYOSIY TAHDID SIFATIDA**

*Qoraqalpog'iston Respublikasi
Turkbenbaeva Durdana Erkanat qizi*

Annotatsiya. Maqolada transgumanizm tushunchasi klassik gumanistik an'ananing falsafiy va siyosiy muammosi sifatida ko'rib chiqiladi. Muallif evolyutsiyaning ongli boshqaruvchisi sifatida insonni ilgari surgan Julian Xakslining asosiy g'oyalari, shuningdek, Frensis Fukuyamaning noyob "X omili"ni - inson qadr-qimmatini belgilovchi axloqiy va ongli fazilatlar to'plamini saqlab qolishga qaratilgan tanqidiy qarashlarini tahlil qilgan. Shiddatli ilmiy-texnik taraqqiyot sharoitida erkinlik, tenglik va o'ziga xoslikning gumanistik qadriyatlarini saqlab qolish uchun biotexnologiyalarning rivojlanishini xalqaro siyosiy-axloqiy nazorat qilish zarurligi muhokama qilinmoqda. Asarda ta'kidlanishicha, transgumanizm inson tabiatining fundamental tushunchalarini qayta ko'rib chiqishni va texnologik rivojlanishni institutsional tartibga solishni talab qiladi.

Tayanch iboralar: transgumanizm, gumanizm, Julian Xaksl, Frensis Fukuyama, X omil, biotexnologiya, etika, siyosiy tartibga solish, inson qadr-qimmat, texnologik singulyarlik, insondan keyingi kelajak, bioetika.

Kirish. Transgumanizm atamasi birinchi marta biolog va faylasuf Julian Xaksl tomonidan "Yangi sharob uchun yangi shishalar" (1957) to'plamida nashr etilgan "Transgumanizm" esesida taklif qilingan. Ushbu matnda u inson o'z evolyutsiyasini ongli ravishda boshqarishga qodirligini va shu bilan birga inson bo'lib qolishini ta'kidladi: "Man remaining man, but transcending himself" [Huxley, 1957, 13-17 b.].

Shunday qilib, transgumanizm avval boshdanoq shunchaki futurologik konsepsiya emas, balki antropologik o'zgarishning falsafiy dasturi edi. U yangi davrda shakllangan va Immanuel Kant, Piko della Mirandola, Russo, Jon Styuart Mill, Marta Nussbaum va boshqa mualliflar tomonidan taqdim etilgan gumanistik an'anaga qarama-qarshi qo'yiladi. Ushbu ishning maqsadi transgumanizمنى qadr-qimmat, erkinlik va inson tabiati haqidagi klassik gumanistik g'oyalarga qarshi chiqish sifatida tahlil qilishdan iborat.

Методология. Tadqiqot metodologik jihatdan falsafiy matnlarning germenevtik tahliliga hamda gumanistik va transgumanistik tafakkurdagi asosiy pozitsiyalarni konseptual taqqoslashga tayanadi. Universitet ma'lumotlar bazalari va kutubxonalarida mavjud bo'lgan nufuzli ilmiy manbalardan foydalaniladi. Asosiy manbalar va tanqidiy yondashuvlarni, ayniqsa, bioetika va siyosiy falsafa doirasida talqin qilishga alohida e'tibor qaratilgan.

Asosiy qism. Klassik gumanizm insonni aql, iroda erkinligi va ajralmas qadriyatga ega bo'lgan avtonom axloqiy subyekt g'oyasini tasdiqlaydi. Immanuel Kant Axloq metafizikasi asoslarida shunday ta'kidlaydi: "Shunday yo'l tutginki, sen hamisha insoniyatga... maqsad sifatida munosabatda bo'lgin va hech qachon faqat vosita sifatida emas" [Kant, 1994, 52-bet].

Bu axloqiy imperativ insonparvar axloqning o'zidir. U insonga nisbatan instrumental munosabatni istisno qiladi va uning o'z-o'zini qadrlashini tasdiqlaydi. Uyg'onish davrida gumanistlar (Piko della Mirandola, Erazm Rotterdamskiy) dignitas hominis tushunchasini erkin o'z taqdirini o'zi belgilash qobiliyati sifatida ta'riflaganlar [Pico della Mirandola, 1486]. Bu g'oya siyosiy ta'limotlarda ham o'z aksini topgan bo'lib, unda inson ichki qadriyat va avtonomiyaga ega bo'lgan huquq va majburiyatlar subyekti sifatida qaralgan.

Biroq, hatto klassik insonparvarlik ham insonning rivojlanishi va takomillashuviga yo'l qo'yadi, lekin har doim uning asosiy fazilatlari: erkinlik, aql va axloqiy mas'uliyatni saqlab qolish sharti bilan. Masalan, Jan Jak Russo "Ijtimoiy shartnoma"da sivilizatsiyaning rivojlanishi tabiiy erkinlikning yo'qolishini emas, balki uning ongli va axloqiy amalga oshirilishini ta'minlashi kerakligini ta'kidlagan. Marta Nussbaum kabi zamonaviy faylasuflar bu yo'nalishni rivojlantirib, shaxs rivojlanishini nafaqat tashqi takomillashuv, balki ijtimoiy kontekstda uning potensial qobiliyatlarini ochish sifatida ko'rib chiqadigan imkoniyatlar yondashuvini (capabilities approach) taklif qilmoqdalar [Nussbaum, 2000].

Shunday qilib, insonparvarlik an'anasi mexanistik yoki utilitar mezonlarga keltirib bo'lmaydigan ajralmas huquqlarga ega bo'lgan yaxlit va maqsadli subyekt sifatidagi inson tushunchasiga tayanadi.

Xakli inqilobiy g'oyani ilgari surdi: inson evolyutsiyani o'z qo'liga olib, uning ongli boshqaruvchisiga aylanishi mumkin va kerak:..."man as the managing director of the biggest business of all - the business of evolution" [Huxley, 1957, p. 17].

Zamonaviy transgumanistlar (Maks Mor, Nik Bostrom, Reyn Kursveyl) texnologiyalarda (sun'iy intellekt, gen muhandisligi, neyrokuchaytirish) nafaqat vositalarni, balki insondan keyingi mohiyatni shakllantirishning kalitini ko'radilar [Bostrom, 2003]. Bunday istiqbol kognitiv va jismoniy funksiyalarni tubdan yaxshilash imkoniyatlarini ochadi, bu esa kasalliklar, qarish va hatto o'limni yengishga olib kelishi mumkin.

Rey Kurzweil o'zining "The Singularity Is Near" (2005) asarida texnologik singulyarlikning boshlanishini bashorat qiladi - bu nuqtadan keyin mashinalar aqli insondan ustun bo'ladi. Bu ongning o'zgarishiga, xotiraning kengayishiga, insonning raqamli tizimlar bilan birlashishiga yo'l ochadi [Kurzweil, 2005]. Bu kontekstda inson cheklangan biologik organizm bo'lishdan to'xtab, biologiya va texnologiyani birlashtirgan gibrid subyektga aylanadi.

Bunday g'oyalari transgumanizm tarafdorlarida hayrat uyg'otadi, ular uchun texnologik taraqqiyot inson erkinligi va ijodiy o'zini o'zi anglashining oliy ifodasidir. Biroq, shu bilan birga, ular o'ziga xoslik va axloqni saqlab qolish to'g'risidagi savollarni keltirib chiqaradi, bu esa inson tabiatiga aralashish chegaralari muammosini ko'taradi.

Nik Bostrom va boshqa mualliflar bunday texnologiyalarni rivojlantirish nafaqat ilmiy yutuq, balki axloqiy majburiyat sifatida qaralishi kerakligini ta'kidlaydilar: kasallik, azob-uqubat va o'limning oldini olish insonparvarlik maqsadlariga mos keladi [Bostrom, 2005]. Shu bilan birga, avtonomiyani yo'qotishdan tortib xavfsizlik va bioetik muammolargacha bo'lgan potensial xavflarni hisobga olish kerak.

Falsafiy mulohazalarga qo'shimcha ravishda, texnologiyalarni amalda qo'llash muhim jihatga aylanmoqda. Masalan, CRISPR va gen terapiyasi sohasidagi ishlanmalar bugungi kunda irsiy kasalliklarni bartaraf etish imkonini bermoqda, bu esa transgumanistik g'oyalarni amalga oshirish yo'lidagi qadamdir. Biroq, bu davolanish va yaxshilanish o'rtasidagi chegara qayerda o'tadi va bunday texnologiyalarga kirish asosida kamsitishdan qanday qochish mumkin degan savolni ham ko'taradi.

Transgumanizmning eng nufuzli tanqidchilaridan biri Frensis Fukuyama hisoblanadi. "Bizning insondan keyingi kelajagimiz" kitobida u inson qadr-qimmatining asosi bo'lgan X omili - insonning o'ziga xos xususiyatlari (ong, axloq, til, his-tuyg'ular) to'plami tushunchasini kiritadi [Fukuyama, 2002, 171-bet].

Fukuyama texnologiya yordamida inson tabiatiga aralashish liberal demokratiya asosidagi tenglik va erkinlik tamoyillariga putur yetkazishi mumkinligidan ogohlantiradi. Agar qadr-qimmat universal bo'lishni to'xtatsa, u imtiyozga aylanadi va siyosiy tenglik yo'qoladi [Fukuyama, 2002, 174-bet].

Tanqidchilar, shuningdek, ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi xavfini ham ta'kidlaydilar: "yaxshilanishlar"dan faqat elitalar foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa biologik kasta jamiyatiga olib keladi. Bu ijtimoiy adolat asoslariga ziddir [Habermas, 2003]. Bundan tashqari, inson tabiati haqidagi an'anaviy tasavvurlarga asoslangan axloqiy va huquqiy me'yorlar biotexnologiyalar va sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan mavjudlik va munosabatlarning yangi shakllarini tartibga solishga qodir bo'lmasligi mumkin.

Shu bilan birga, Fukuyama va boshqa tanqidchilar "X omili"ni insoniy o'ziga xoslik va siyosiy qonuniylikni ta'minlaydigan zaruriy shart sifatida saqlab qolish zarurligini ta'kidlaydilar. Bu falsafa, fan va siyosat o'rtasida chuqur muloqotni, yangi axloqiy va huquqiy me'yorlarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Biotexnologiyalarning eksponensial rivojlanishi sharoitida yadro texnologiyalari yoki farmatsevtikani tartibga soluvchi rejimlarga o'xshash xalqaro nazorat zarur. Yurgen Xabermasning ta'kidlashicha, kelajak subyektlarining

roziligisiz genetik aralashuv ularning avtonomiyasini buzadi va erkinlikning axloqiy asosiga putur yetkazadi [Habermas, 2003].

Zamonaviy bioetikachilar gen texnologiyalarini qo'llash bo'yicha qarorlar qabul qilishda shaffoflik va inklyuzivlik zarurligini ta'kidlaydilar. Masalan, CRISPR Democracy hisobotida genom tahririni tartibga solishda jamoatchilik ishtiroki va axloqiy cheklovlarning ahamiyati ta'kidlanadi [Jasanoff, Hurlbut & Saha, 2015].

Tegishli tartibga solishsiz texnologiyalar butun insoniyat manfaati uchun emas, balki hokimiyat, foyda yoki militarizatsiya manfaatlari uchun ishlatilishi mumkin. Bu xalqaro huquq, bioetika va demokratiya me'yorlarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

Bundan tashqari, tartibga solish nafaqat tashqi cheklov bo'lishi, balki jamiyatning mas'uliyatli ilm-fan va ma'rifatini rivojlantirishni ham o'z ichiga olishi kerakligini ta'kidlash lozim. Jamoatchilikning biotexnologiyalarning oqibatlari va imkoniyatlarini tushunishi xavflarni kamaytiradigan va ijobiy o'zgarishlar salohiyatini kuchaytiradigan muvozanatli yechimlarni shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa. Transgumanizm shunchaki texnik yoki ilmiy g'oya emas, balki inson falsafasining asosiy muammosidir. U qadr-qimmat, erkinlik, tabiat, o'zlik, tenglik kabi tushunchalarni qayta ta'riflashni taqozo etadi. Shu nuqtayi nazardan, nafaqat axloqiy anglash, balki institutsional tartibga solish ham zarur.

Insonparvarlik asoslarini saqlab qolish o'tmishning emas, balki kelajakning vazifasidir. Insonparvarlik an'anasi va transgumanizm muammolari o'rtasidagi muloqot sharoitidagina texnologiyalar insonga xizmat qiladigan, uni bo'sundirmaydigan rivojlanish modelini ishlab chiqish mumkin.

Foydalanilgan manbalar:

1. Bostrom N. (2003). *The Transhumanist FAQ*. World Transhumanist Association.
2. Bostrom N. (2005). *In Defense of Posthuman Dignity*. *Bioethics*, 19(3), 202–214.
3. Fukuyama F. (2002). *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
4. Habermas J. (2003). *The Future of Human Nature*. Cambridge: Polity Press.
5. Huxley J. (1957). *Transhumanism*. In *New Bottles for New Wine* (pp. 13–17). London: Chatto & Windus.
6. Jasanoff S., Hurlbut, J. B., & Saha, K. (2015). *CRISPR Democracy: Gene Editing and the Need for Inclusive Deliberation*. *Issues in Science and Technology*, 32(1), 25–32.
7. Kant I. (1994). *Основы метафизики нравственности*. Пер. М. А. Михайлова. М.: Наука.
8. Kurzweil R. (2005). *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*. New York: Viking.
9. Nussbaum M. (2000). *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge University Press.
10. Pico della Mirandola G. (1486). *Oration on the Dignity of Man*.